

UDK: 821.163.42.09 Gjalski, K. Š-32
821.163.42.-05 Gjalski, K.Š.
Izvorni znanstveni članak
Primljen: 17. 2. 2010.
Prihvaćen za tisak: 23. 6. 2010.

ISTVÁN LÖKÖS
Vizimolnár u. 12. 2/6.
H – 3300 Eger

MISTICIZAM I SIMBOLIZAM GJALSKIJEVIH PRIPOVIJESTI "LJUBAV LAJTNANTA MILIĆA" I "SASVIM NEOBIČNI I ČUDNOVATI DOŽIVLJAJI ILUSTRISIMUSA ŠIŠMANOVIĆA"

U pripovijestima Ksavera Šandora Gjalskoga na kraju 19. stoljeća ("San doktora Mišića", "Mors", "Notturmo", "Kobne slutnje") pojavljuju se okultistično-mističke teme. U 20. stoljeću hrvatski pisac opet posuže za okultistično-mističkom tematikom. 1915. javio se pripovijetkom "Ljubav lajtnanta Milića", a 1927. napisao je posljednju pripovijest ove vrste pod naslovom "Sasvim neobični i čudnovati doživljaji ilustrisimusa Šišmanovića". Analizirajući strukturu i kompoziciju pripovijesti "Ljubav lajtnanta Milića", autor zaključuje da je pisac recipirajući schopenhauerovu i hartmannovu filozofiju integrirao u hrvatsku prozu jednu od najistaknutijih svojstvenosti simbolizma: *korespondenciju*. Protagonist druge novele, Šišmanović, koji meditira o pitanju "Newtonove hipoteze o gravitaciji", o pojmu "prostora", "prostorne vremenske konačnosti svemira" i o "prostornoj energetici", pod utjecajem noćne halucinacije i priviđenja prihvaća kršćansko učenje o "sudbini" duše. Čini se da je tim pripovijestima Gjalski stvorio pravu simbolisitčku – s najranijim varijantama – presimbolističku prozu u hrvatskoj književnosti.

KLJUČNE RIJEČI: *okultizam, misticizam, san, priviđenje, korespondencija, simbolizam*.

1.

Gjalski je u 20. stoljeću posegnuo za okultistično-mističkom temom javljajući se 1915. pripovijetkom "Ljubav lajtnanta Milića". Miroslav Šicel je podsjetio na to da ta pripovijest nastavlja istu problematiku kojom se Gjalski višestruko bavio u ranijim mističnim pripovijetkama (npr. "Mors" i "San doktora Mišića"). Milić – piše Šicel – umire u isti dan i isti mjesec kad je umrla, mnogo godina ranije, i njegova nesuđena životna ljubav. Slično kao i u pripovijesti "Mors", gdje dvoje zaljubljenih umiru istodobno, što je samo znak da "(...) je ljubav svojim vječnim sjajem obasjala tamu ove samrtničke postelje (...)" (Šicel, 1984: 175). Nećemo se prevariti ako pretpostavimo da je Gjalski percipirao kako je tema još uvijek aktualna, čak i

moderna i pogodna za umjetničku obradu. Dodali bismo svemu tome i to da i u ranijim okultistično-mističkim Gjalskijevim pripovijestima svi protagonisti umiru i svaki od njih unaprijed osjeća da se približava kraj života. Poznato je i to da je kod njih ista psihička dispozicija.

Pripovijest "Ljubav lajtnanta Milića" neosporno je jedna od najpopularnijih Gjalskijevih pripovijesti.

Gjalski u početku radnje saopćava da će pričati o "staroj historiji" "iz vremena onamo još od 'grossvaterskih' dana", o tajanstvenoj historiji, "oko kojih se plete i milji stotinu hiljada godina staro čovjekovo suvjerenje i maštanje" (Gjalski, 1923: 3).

Protagonist pripovijetke Emanuel Milić je "'pensionirani' c. kr. lajtnant kod jedne cesarske kriasirske regimente" koji živi u Varaždinu, u blizini groblja u jednoj tajanstvenoj kući i koji dnevno "dva puta se prošeta (...) po 'bašci' (...) podignute oko staroga erdedijanskog grada Varaždina" do varaždinskog groblja, gdje "ne gledajući ni na lijevo ni na desno", ide do groba na kojem "se dizaše visoka piramida iz crna mramora" i na kojoj piramidi je "uklesano zlatnim slovima u njemačkom jeziku: Hier ruhet des wohlgeborene und edle Fräulein Kunigunda (-Anastasia-) Pokupich de Pokupsko, Czangugovo et de Eadem, geboren zur Freude ihrer wohlgeborenen Eltern und Aller Angehörigen den 29. IX, 1799, – und zur ewigen Trauer ihres treuen Bräutigames den 29. IX. 1819. sanft im Herrn zur Ewigkeit entschlafen Ruhe ist Asche!"¹

Na piramidi, pod natpisom je stih isto na njemačkom jeziku koji je napisao sam lajtnant Milić:

O Tod – du blinder blutdürstiger Geselle!
 Wozu hast hier die Sense du geschwungen!?
 - Es folge dir mein ew'ger Fluch – der gelle!
 Und Ihr – dar lieben Braut – ah – so jungen,
 Ihr blibt auch hier zu Füßen meine treue Soldatenliebe –
 Meiner Herzens nie ersterbenden Triebe –
 Die sollen sich winden zum ewigen Bunde!
 Dein blib ich ewig – o bestgeliebte Kunigunde!
 Der Bräutigam Emanuel! (Gjalski, 1923: 5)

Dakle "(...) nakon pedeset i više godina, što je pred tim humkom prvi put stao lajtnant Milić, on je još uvijek dolazio svaki dan i prije podne i poslije podne na grob. Postavljao se u svečanu, ukočenu pozu, u kojoj je onako star i onako iznemogao ipak po čitav sat ostajao, jednako gledajući izgubljenim pogledom u crni mramor. Tek kriomice i kratkom gestom drhtave, otvrdnjele ruke obrisao bi dugu, niz lice duboko se spustjelu suzu, što bi se od časa do časa potkrala iz sitnih, upalih – gotovo bezbrojnih staračkih očica. Inače je nastojao da izgleda tvrd i čvrst, pak je silio svoja od duge starosti izgrbljena leđa, da se ravno slažu, silio upale uleknute

¹ Tekst Gjalski saopćava i u hrvatskom prijevodu: "Ovdje počiva blagorodna i plemenita gospođica Kunigunda (-Anastazija-) Pokupićeva od Pokupskoga, Canjugova i od Pokupića, rođena na radost svojih blagorodnih roditelja dne 29. IX. 1799., a na vječnu žalost svoga vjernog zaručnika blago u Gospodu za vječnost usnula dne 29. IX. 1819. Mir njezinu pepelu! (Gjalski, 1923: 4).

grudi, da se ispupčano dižu, – čisto kao da slijedi i sluša davnu – davnu komandu svoga egzecirmajstora: 'Brust hinaus – Bauch hinein – Schultern gerad wie Lineal!' A na koncu poslije dobrog jednog sata izvadio bi svakiput iz zapučka na kaputu s lijeve strane sitan cvijetak, da ga položi na grob. I svakiput je kleknuo na jedno koljeno, ogologlavio se i prekrstio, šaptao tihu molitvu, mukom se opet uspravio opet se prekrizio i salutirajući u 'habt acht'-pozi ostavio grob." (6)

Pred čitateljem stoji star čovjek, bivši aktivan časnik kraljevsko-cesarske regimente koji još uvijek čuva sve one crte kraljevskoga i cesarskog vojnika koje su bili obavezne: on je s jedne strane stari vojnik-časnik, a s druge pravi pravcati kavalir u najboljem smislu riječi, koji svakog dana "izvrši zapovijed" časnika i svoga srca. Njemu ne smeta ni ljetna vrućina, ni kiša, ni snijeg, ni vjor. Poslije posjeta grobu on ide svakog dana na "bašču", gdje šeta "po sjevernoj strani", koja gleda "u glavno pročelje staroga tmurnog grada, u dva sjeverna tornja i u njihove crne-crne, davnom-davnom starinom zahuknute zidove." Svaki bi čas gledao "u prozor, što se na kraju pročelja prislanja (...) najbliže desnome tornju." (6)

Ne samo njegovo doba, nego i njegova vanjština, njegovo odijelo asociraju na Napoleonovo doba: vojničko držanje, "vojnički dosta kratko prirezana" "gusta bijela kosa", "bijeli brkovi", "i zimi i ljeti" ista "kapa" "koja je bila optočena i zarubljena crnim astrahan-krznom", "pantalone" od "modroga sukna" koje su "nekoč nosili cesarski ulanski i kirasirski oficiri", "na čizmama utaknute su bile ogromne, zvučne ostruje", "u ruci je uz teški štap iz ebenovine sa ručkom od slonove kosti nosio još kratki 'rajtpajč', kojega je držalo bilo srebrom okovano." (6)

Ovaj stari gospodin, osobenjak više je puta bio na nišanu nevaljalaca i postolarskih šegрта: "čim bi ih se više sastalo pak bi opazili jadnoga starca na ulici, eto taj isti čas na sve strane fućka ili Radeckijev marš ili vojnički mirozov ili ma što drugo. (8) Jednom prigodom sve je to vidio i pisac-narator i odmah je rastjerao nevaljalce. Stari gospodin je na "oficirski način" pohvalio njegovo ponašanje: "postavio se u pozu komande" i predstavio se njemački, "onim njemačkim jezikom, kojem su negdašnji graničarski oficiri govorili i u kojem su tako stalno i nepopustljivo svoj graničarski izgovor čuvali i naglasak materinske riječi metali na njemački jezik." (10)

Poslije toga on je zamolio pisca-naratora da ga otprati kući. Tamo se piscu pružila prilika da upozna povijest ljubavi lajtnanta Milića.

Vrijedi pažljivo pratiti opis kuće. Na dvorištu tajanstvene kuće trsili su se starac i starica; oni su bili rođaci Milića iz Like. Starica je vodila kućanstvo, a starac je obrađivao vrt i držao je u redu dvorište. Milić je povodom posjeta pripovijedao piscu povijest svoje tajanstvene tragedije koja se dogodila prije pedeset godina. Taj se dio pripovijetke uklapa u cijelu kompoziciju kao posebna priča.

Emanuel Milić kao mladi časnik spasio je život četrnaestogodišnje Kunigunde Anastazije Pokupić koja se zamalo nije utopila. Onesviještenu djevojku u naručju je odnio kući. Roditelji djevojke nisu mu se mogli dovoljno zahvaliti, naime dva sina obitelji Pokupića služila su u vojsci i njihova je jedina utjeha bila mlada kćerka. Poslije toga mladi je časnik bio svakodnevni gost u domu Pokupića, Stazica ga je poštovala kao svog "anđela-čuvara", kao "njezinog spasitelja". No, "kratko vrijeme poslije zatrubila je bojna trublja" i lajtnant Milić morao je sa svojom regimentom

otići na bojište. Povodom oproštaja "(...) Stazica, sva zaplakana, pa mu utisne u ruku neki tvrdi predmet i gotovo bez daha naglo izlane: – Uzmite ovo i nosite na srcu! – pa htjede da u isti tren pobjegne. No lajtnant je uhvati za ruku, pridigne k sebi i ne znajući, što radi, poljubi je u lice i izljubi joj ručice. Djevojčica se u prvi mah otimala, no onda ga i ona poljubi, ogrli ga objema rukama pak mucajući reče: čuvajte to, čuvajte! Mislite na mene, kako ću ja na vas misliti. Medaljon metnite oko vrata, metnite tako, da sam ja nad srcem. Čuvat će vam život." (24-25) U medaljonu je bila njezina malena sličica. "Makar je Staza bila gotovo još dijete, ipak se je on držao njezinim zaručnikom i bio sasvim na čistu sa sobom. Da za njega više ne može opstojati drugo žensko biće, pa neće li nje povesti pred oltar, to ne će nikoje druge." (25)

Intenzitet doživljaja prati Milića do smrti i bio je "izvor" kasnijih njegovih priviđenja. Tu se može percipirati da je taj oproštaj presudan u životu Milića. To će potvrditi njegova sreća u bitci kod Leipziga. Odmah poslije bitke poslao je pismo samoj Stazici i "tu joj je javljao, da mu je ona spasila život, nazivao je svojom spasiteljicom i uvjeravao o svojoj vječnoj harnosti i o svojoj velikoj vjernoj ljubavi. Pisaše da ga je u bitki zahvatila kugla, prodrila oklop, no zaustavila se o zlatni medaljon – križić, što mu ga je ona na odlasku poklonila." (25)

Umetanjem u kompoziciju leipziške epizode Gjalski vješto ugrađuje motiv neočekivane sreće. Naime funkcija epizode je očividno ta da naglašava determinantni karakter ljubavi Stazice i Milića. Naime, ranije je Milić spasio život djevojke, a sad je Stazičin medaljon bio spasitelj mladog časnika. Inače taj nedvojbeno romantički ocrtan momenat organski se ugrađuje u mistički motiviranu radnju. Potvrđuju to i daljnji događaji radnje.

Poslije povratka iz bitke u Varaždin, Milić "se sretno zaručio". Bio je uvjeren da je njihova ljubav "(...) u daljnjim višim sferama određena, kako to pokazuju prvi časovi njihova poznanstva." (27) To se uvjerenje uvijek ponavlja u njegovim mislima. On je mislio da "samo neka viša odredba mogla je udesiti, da bude on upravo u onaj čas na bašći, kad je djevojka pala u duboku vodu, pa ju je tako spasio od sigurne smrti. A k tome još onda onaj zlatni medaljon, koji je opet njega obranio od smrtonosne kugle, – ta nema i ne smije da bude najmanje sumnje, njega i Anastaziju spajaju više i jače sveze no što je obična mladenačka ljubav." (27)

Dok se u Milićevim mislima njihova ljubav pojavljuje kao determinacija nekakvih transcendentalnih snaga, dotle je Stazica, kao "strogo katolički odgojena" djevojka, "zamijenila 'fatuma' s 'prstom božjim'" (27).

Na njihovo blaženstvo opet utječe carska zapovijed, mladi lajtnant ponovno mora u regiment, koji "(...) pod generalima Radivojevićem i Latermanom ide u najkraće vrijeme da osvoji od Francuza posavsku Hrvatsku i Dalmaciju". Milić iz Varaždina nije otišao sam, "pratio ga je Pokupić, koji se je išao opet javiti u cesarsku vojnu službu. Htio je čovjek, da kao stari vojnik sudjeluje kod osvajanja strgnutih, prekosavskih dijelova starodavne kraljevine i njezine kolijevke Dalmacije." (28) Stari Pokupić bude ranjen i "bude mu noga odrezana", i kad je ozdravio "i na drvenu nogu mogao navući uske svoje hlače i čizme s ostrugama", ostao je u službi grofa Erdödyja u Varaždinu. Pored službe mogao se baviti svojim posjedom u Pokupčicima. Njegova sloboda i njegov mir nisu trajali dugo. Reorganiziranje

graničarskih pukovnija, generalska zapovijed koju je poznavalo cijelo prekosavsko plemstvo: "da položi novu prisegu vjernosti cesaru Francu i austrijskoj cesarevini", uvođenje "definitivno njemačke vlasti s njemačkim uredovim jezikom u prekosavskim stranama Hrvatske, koje su konačno potvrđene centralnoj vladi u Ljubljani", junačka smrt sinova na bojištu – sve to je vrlo ogorčilo Pokupića. Povrh toga on se vrlo razjario kad se pojavila u Pokupčicima "cesarska komisija zbog hvatanja svojih kmetova momaka" "za cesarsku vojsku", on je "iz svoje općine otjerao" komisiju – "pozivajući se na hrvatsku 'konstituciju', po kojoj samo sabor i županije mogu dozvoliti pozivanje u vojsku" (36). Zbog toga je "karlovački general dao po posebnoj izaslanjoj vojničkoj straži otpratiti Pokupića u karlovačku tvrđavu i bacio ga u zatvor (...)." (35-36) Kasnije su ga odveli u Ljubljanu, i "(...) pred hiljadama naroda bio strijeljan nakon što je bila obavljena dugotrajnim postupkom degradacija; jer su ujedared držali, da je još uvijek cesarski oficir, makar mu nisu prije htjeli toga priznati, kad se je radilo, da mu dadu mirovinu." (39) Strijeljali su ga kao jednoga "od glavnih nezadovoljnika, od onih nesretnika, koji neće cesaru dati, što je cesarevo, pa se protive, da ostane prekosavska Hrvatska pod blagoslovnom cesarskom upravom." (38-39)

Obitelj Pokupića skoro se slomila pod pritiskom te tragedije. Grof Erdödy pohvalno je dao ostati udovici i njezinoj kćerki u službenom varaždinskom stanu, čak im je i materijalno pomagao. Stazica se razboljela i sporo se oporavljala. Milić je riješio da će je uzeti za ženu odmah poslije njezinog ozdravljenja, ali djevojka je jedne noći spavala vrlo uznemireno – u snu joj se pojavio njezin otac i sljedeći dan ona je bila pod utjecajem toga sna. Zatim joj je iznenadno pozlilo i ona je umrla baš onoga dana koji je bio očev rođendan i dan njezinog vjenčanja. Pod utjecajem tragedije Milić je izgubio "(...) svu svoju sreću – u jedan jedini čas izgubio je svu nadu i buduću sreću, izgubio je mladost svoju!" (43) Još Stazica nije ni bila zakopana, "(...) kad se je već odrekao svoje vojničke časti i službe, te je poslije jedino zagovorom prijatelja pokojnog mu ujca vladike dobio malu mirovinu, a ostaviše mu i šaržu i čast oficirsku." (43) Ostao je u Varaždinu.

Nakon te tragedije "zahvatilo ga je neko posve mistično osjećanje i gubio se u mislima da je nenadana Stazičina smrt bila možda forma njegova prekogrobnog vjenčanja." (43) Mislio je "(...) da ga smrt nije lišila njegove riječi, zadane Stazici, a život svoj prikazao je grobu Stazičinu." (43) I to je činio pola stoljeća. Ne sa samo da ju je posjećivao dva puta dnevno, nego kod kuće slika Stazičin portret u nekoliko inačica, među ovima je bila i velika slika – i sve su se nalazile u salonu njegove kuće. "Model" je bio onaj mali portret Stazice koji je spasio njegov život kod Leipziga. Na kraju događaja pripovijesti Milić u ovom salonu primi gosta i razotkriva mu svoju iracionalnu tajnu: Stazica mu se više puta pojavila, čak i razgovarala s njim. Radnja pripovijesti tu se preokreće u "mističko-okultističnu" dimenziju, mada se njezini tragovi pojavljuju u prijašnjim segmentima djela, kao osnovni elementi kompozicije. "Ljubav lajtnanta Milića" sadrži tri sloja koja su u posudbenom odnosu i ravnomjerno popunjavaju jedan drugoga. Pripovijedački okvir djela je narativni tekst i u taj se okvir zaglavljuje povijest Milićeve ljubavne tragedije, a na kraju se sklapa završni dio teksta u kojem dominira već spomenuta okultistično-mistička dimenzija. Bilo bi vrijedno posebno raspravljati o svim tim segmentima pripovijesti, budući da stilizaciju naracije, u kojoj se sjedinjuje informativna građa sadašnjosti

i prošlosti, karakterizira isto takva pretencioznost kao metodu karakterizacije, odnosno razradbu radnje tragične historije ljubavi Stazice i Milića. A što se tiče mističko-okultistične motivacije, ta bi se mogla ocijeniti u kontekstu simboličke "korespondencije" europskog tipa toga umjetničkog smjera. U narativnom dijelu Gjalski npr. daje bogatu informativnu građu o starom časniku. Iscrpno pripovijeda o njegovim dnevnim običajima (posjete na groblju, vojničko ponašanje kod groba, padanje u zanos u "bašći" tvrđave Erdődyjevih, opis njegove kuće, "geografsko" smještanje njegove kuće u gardu). Mogli bismo spomenuti i crtanje interijera Milićeve sobe sa slikarskim efektima: u salonu se nalazi starinsko pokućstvo "djelomično komadi iz doba Louisa XVI., a glavno iz vremena empire-a, iz doba pradjedova", "kratki divančići" "prevučeni pobljedjelom zelenom svilom", "nekoliko stolića s udjeljanim slikama à la Watteau", nakićen luster – u kandelabrima voštanice, svijetlo kojih se doima kao da se čovjek nalazio "u kakvoj kapelici". Na stijenama mnoštvo slika na kojima se vidi ista osoba: oko sedamnaest- ili osamnaestogodišnja djevojka. "Bujna kosa jasnosmeđe masti bila je spletena u grčku frizuru, kakova se nosila početkom devetnaestoga vijeka u doba Napoleonovo." Ona je bila Stazica, a portret je slikao sam Milić. (17-19)

Što se tiče karakterizacije Milića, očevidna je prije svega jaka moralna motivacija, ali pojavljuju se u njoj i obilježja graničarske tradicije, koja stvaraju poseban kolorit u prošlosti hrvatskog naroda.

S gledišta kompozicije i stilskopovijesnog konteksta u pripovijesti posebno je vrijedan pažnje spomenuti kompleksni mističko-okultistični sloj. Da vidimo to поближе.

Prvi naš primjer nalazimo prije onoga dijela pripovijetke kad pisac sredstvom retrospekcije počinje pripovijedati povijest tragičnog Milićeva života. Prizor kad Milić ukočeno gleda jedan od prozora kule Erdődyjeve tvrđave uvodi narativni tekst. Narator priča o svojim dojmovima koje je izazivao u njemu pogled s varaždinske tvrđave. Atmosfera ove sredine – kaže on – začara fantaziju, pred očima gledaoca koji smatra da se iz "bašće" ove tvrđave ustrojavaju tajanstvene sjene prekogrobnog svijeta. U njegovoj svijesti se pojavljuju "Zapoljini dani" i "velebna pojava Krsta Frankopana, koji je tu životom platio svoju vjernost Zapolji." Ovaj prizor naravno nije nezavisan od povijesne činjenice razjedinjenosti elite tadašnjeg hrvatskog društva. Frankopan je tada bio vođa protuhabsburškog hrvatskog plemstva. Narator ponavlja "tihim šaptom njegove riječi": "Zač ako bi bili sada Ugri cara (turskoga) razbili, kada bi konac nih nevridnu reženju ili gdo bi mogal pod nimi ostati?" (15) Njegovu povijesnu meditaciju prekine "usklik starca lajtnanta" koji "stajao oslonjen na svoj debeli štap i zagledaše se u prozor, onamo pokraj tornja, a usnice mu se pomicalu i kao da nešto tihim šaptom govorahu." On je rekao: "Vidio sam – vidio sam! Ona je bila. Ne varaju me oči, makar su stare. Bila je ona – sasvim ju točno vidio. I kazala mi zaručni prsten. I nasmjehnula mi se. Baš je isto tako bilo ono prije pet godina." (15) Posljednja rečenica je njegova aluzija na to da mu se ona "pokazala" prije pet godina. Čitatelj koji je pročitao pripovijest zna da je predmet Milićeve vizije njegova pokojna zaručnica Stazica koja mu se pokazala već dva puta i bila je "baš ista onakova" kao što ju je on "prije pedeset i više godina vidio". Bila je ona "isto kao živa". Stari je gospodin uvjeren da je sve to priviđenje iz drugoga svijeta i kad pripovijeda naratoru-piscu događaje svoje tragične ljubavi,

spominje više sličnih primjera koji će u stvari pripremati završnu transcendentalnu viziju pripovijesti.

Kad je već bio zakazan dan njihovog vjenčanja, u Miliću "(...) prevladalo je čuvstvo, da to nije tek sveza dvaju srdaca, usplamćenih međusobnom ljubavi, već sveza dvaju bića, koja je u daljim, višim sferama određena, kako to pokazuju prvi časovi njihova poznanstva. [Istaknuo I. L.] Ta sjećao se jednako neobičnog načina, kako se je upoznao djevojkom. Nije dopuštao, da je bio tek slučaj, već je sve jače bivao uvjeren, da je to odredba osuda ili kako je on govorio '*fatuma*'. [Istaknuo I. L.] Samo neka viša odredba mogla je udesiti, da bude on upravo u onaj čas na bašči, kad je djevojka pala u duboku vodu, pa ju je tako spasio od sigurne smrti." (27) Evo ključnih riječi citata: *određen, odredba, fatum*. Upotrebljavanje riječi *fatum*, u tom tekstološkom kontekstu, očividno nije slučajno (Gjalski ju je istaknuo navodnim znakovima); to je u stvari predestinacija, i na to aludira sljedeća rečenica: "(...) posljednje večeri prije odlaska reče mu [Stazica], ako ih taj put smrt razdijeli, ona će ipak ostati njegova zaručnica (...)" (27-28).

Pabirčimo li u tekstu dalje, moramo obratiti pažnju na aluzije koje se redaju kao simboli drugog svijeta i transcendentalne vjere. Red ovih primjera počinje opisom Milićeva sna: "Imao je ove noći čudnu sanju. Sanjalo mu se, da se sprema na vjenčanje. Sanja je bila tako jasna i točna, da je gotovo sve živjelo u njoj, pače se u snu vidio svoja furešca i ljutio se na nj, što si nije u brkove dosta spleo konjskih griva, da bude dulji brk, i što nije navukao paradni mondur, već obični modri vafenrok, u kojem ga je svaki dan služio. I sa samim sobom nije bio zadovoljan. Opazio je, da nema na sebi nikakova cvijetka ni nikakove pantljike, a ipak bi to morao imati kao mladoženja. A pogotovo čudno je bilo u crkvi. Pred oltarom, kad je imao da se postavi pokraj zaručnice, zamijeti, da je mjesto već zapremljeno, pa da kraj Stazice stoji neko drugi, neko čudnovato odjeveno, sasvim neobično čeljade, kojemu nije nikako mogao zagledati u lice, što više, za koje nije mogao znati, je li muško ili žensko. Tek je mogao zamijetiti neobično dug i neobično koštunjav lakat i dlan, kako ga prema svećeniku skupa sa Stazicom pruža. Milić je nadčovječnim naporom nastojao, da se protura bliže i odrine toga drzovitog nepoznanovića, ali sve mu nastojanje bijaše uzaludno, makar je strašno vikao i halabučio. I ujedared začuo je neku silnu strašnu lomljavu, kao gruvanje topova i strijeljanje pušaka, pa se u tili časak više nije nalazio u crkvi već usred bitke kod Leipziga, pa vidio pred sobom Francuza kirasira, kako zamahuje sabljom protiv njega." (34-35)

I Stazica je imala svoj san. "Sanjala sam – kaže ona – cijelu noć, da sam sa ocem. Rekao mi je nekoliko puta, da se svakako nada, da ću moći doći čestitati imendan, ma da je tako daleko (...)" (42). Nešto kasnije, kad se spominje vjenčanje koje su morali odgoditi zbog smrti Pokupića, Stazica "(...) opet je zaplakala teško i opet zaklinjala Milića, neka joj ostane vjeran i njezin, pa ma što došlo" (42).

Ta emocionalna situacija iznenadno je narušila stabilnost njezine duše, iznenadno joj je pozlilo, odmah se šalje po lječnika, ali kad na kraju stigne stari "isluženi felčér", "mogao je samo smrt konstatirati". Dakle opet fatalistička situacija, ali za Milića i tragična. Poslije toga tijekom pedeset godina "korespondira" sa svojom zaručnicom koja mu iz drugoga svijeta redovito šalje poruke sakrivenog svijeta, tj. transcendencije.

Poprište posljednjih "susreta" Milića sa Stazicom je salon Milićeve kuće, koji asocira čitatelja na mjesta spiritističkih seansa: polumrak salona, starinsko pokućstvo, niz portreta Stazice, sve zajedno izazivaju u čitatelja osjet natrpanosti i cijeli prizor karakterizira nekakva teatralnost. Protagonist scene je Milić, a "gledatelj" sam narator-pisac, koji odlazi "iz teatra" u uvjerenju da će Milić uistinu otići skoro u drugi svijet sa sjenom svoje davno umrle zaručnice. Evo posjet Stazice u interpretaciji Milića: "Evo u toj sobi – i vidio ju je već nekoliko puta – gotovo svaki drugi dan javlja mi se. (...) Eto – tu pod velikom slikom stajaše. Anastazija – a ja evo ovdje baš na toj stolici, na kojoj sad ti sjediš! Ma da mi je blizu devedeseta, ja ipak vidim dobro – prave su to ličke oči. Moj dragi, mi Ličani nosimo naših devedesetih bolje i ljepše, nego vas žabara mnogi svojih sedamdeset!" (44-45) O svojim mističnim doživljajima pripovijeda Milić naratoru-piscu da je tada slučajno došao u salon "i dok je sjeo na stolicu, ujedared mu se pričinio kao da je velika slika na stijeni prazna, a naslikana Anastazija da je dolje i stoji na podu. Pogledao je bolje i vidio je sliku kao obično na svom mjestu, a pod slikom nju – Anastaziju, baš onako odjevenu, kao na slici – u istoj odjeći. Sjetio se, da je djevojka tu toaletu najvoljela. On je od uzbuđenosti i časovite radosti ustao, gotovo skočio sa stolice, a ona mu se nasmiješila i rukom mu cjelov slala. Klikao je njeno ime i prokročio bliže, da joj ruku poljubi, no u taj čas nestalo je prikaze i bijaše opet sam. Cijelu je večer čekao u tmimi, ne će li se opet pokazati, ostao je pače bez večere, samo da ne izađe iz sobe. Žalio se, što nije ništa pitao, jer je znao da mu se nije uzalud javila, već mu je zacijelo došla nešto važno da saopći." (44-45)

Milić je apostrofirao mistični susret s Anastazijom kao poruku iz drugoga svijeta i s uvjerenjem je tvrdio da on uskoro treba pratiti Stazicu u vječni mir.

Treći se dan mistični događaj ponavljao.

"Iste večeri – pričao je dalje Milić – nisam je više vidio, niti druge večeri, tek treće večeri opet je došla, a taj put je bila eno u onom kutu. Opet nisam od uzbuđenja dospio da je štogod pitam. Čim sam izustio ime njezino i približio joj se, nestade! – Ali zato juče! – juče – sjedio sam eno ondje na kanapeju. Moram kazati, da sam od umora malo privilegao, ali nisam spavao. Pa da i jesam – ta onda mi se u snu prikazala i u snu mi govorila, – dolazi na isto! Tek sada znadem, zašto je dolazila Anastazija! (...) Dakle – kako ti rekoh – legoh i ispružih se na kanapeju. Vidiš, da je uzak te nisam mogao komotno da se izvalim – tek ispružih noge – nisam dakle spavao. I nije potrajalo možda ni četvrt sata, kada je u sobi postalo svijetlo, ma da nije svijeća gorjela – opazim, da pokraj mene stoji Anastazija. Bila je krasna i svježja kao za života. Svoju laku i dragu ručicu držala je spuštenu do moga ramena. Nisam htio da prekinem svojom riječi ili usklikom, pa da iščezne kao što je dosad dva puta iščezla. Ni maknuo se nisam. Opet se je blaženo i drago smiješila prema meni, prignula se sasvim do mene i uzela naglo šaptati. Ipak sam je sasvim točno razumio. Došla mi je javiti, da ćemo napokon ipak biti sjedinjeni, da ću skoro k njojzi doći, da budemo zauvijek skupa i jedno. Najavila mi je dan moje smrti – i – to nisam pravo i točno čuo, ali opet siguran sam, da sam čuo – da kazala mi, da ću isit dan umrijeti kano i ona, a to je dvadeset devetoga septembra." (45-46)

I uistinu: Emanuel Milić 29. rujna zauvijek je usnuo.

Na početku 20. stoljeća pisac-umjetnik koji je imao snagu sugestivnosti vrlo je lako mogao izvući svoga suvremenog čitatelja iz realističko-naturalističkog svijeta, tj. iz svakodnevnosti *fin de siècle*. Ova konstatacija dolazi od mađarskog profesora književnopolovijesne znanosti Jánosa Barte koji je raspravljajući o pjesništvu mađarskog pjesnika-simbolista Endre Adyja pisao o sugestivnosti stilskih figura pjesništva mađarskog liričara (Barta, 1976: 453). Uzmemo li u obzir sugestivnost i senzibilitet Gjalskoga kao pisca, koji je manifestirao svoju pripovjedačku prozu s impresionističkom motivacijom, njega s pravom možemo kvalificirati kao pisca koji spada u taj tip. Recipirajući schopenhauerovu i hartmannovu filozofiju, on je stvarao svoju ocharavajuću, okultistično-mističkim slojem obogaćenu pripovjedačku prozu, koja je svakako imala snagu da izmakne čitatelju svoga doba iz realističko-naturalističke svakodnevnosti. On je pripovijestima "San doktora Mišića", "Mors", "Ljubav lajtnanta Milića", itd., nakon stvaranja hrvatskog proznog impresionizma, integrirao u hrvatsku književnost i jednu od najtipičnijih svojstvenosti simbolizma: *korespondenciju*. Mađarski književni povjesničar Aladár Komlós, raspravljajući o Baudelaireovu pjesništvu piše da "(...) vjera u transcendenciju, i zajedno s tim ona vjera da pojave su simboli drugog svijeta, i da različite percepcije su znakovi jednog zajedničkog i tajnog svijeta, ovi su srodni drug s drugim" (1965: 10).² Čitajući Gjalskijeva djela "San doktora Mišića", "Ljubav lajtnanta Milića" ili "Mors", možemo se uvjeriti u podudarnost citata i spomenutih Gjalskijevih djela. Istodobno i asociramo na pjesmu Baudelairea "Correspondances" o kojoj G. Lanson piše: "Baudelaire en indique plusieurs, notamment le symbolisme de l'image et la suggestion musicale. Un sonnet célèbre, *Correspondances*, nous incite à saisir, par-delà les apparences sensibles, les rapports mystérieux qui créent la 'ténébreuse et profonde unité' de l'univers: la voie est ouverte vers le symbolisme" (1960: 1068). Dodajemo kao dokumentaciju i tekst Baudelaireove pjesme:

Correspondances

La Nature est un temple où de vivants piliers
 Laissent parfois sortir de confuses paroles;
 L'homme y passe à travers des forêts de symboles
 Qui l'observent avec des regards familiers.

Comme de longs échos qui de loin se confondent
 Dans une ténébreuse et profonde unité,
 Vaste comme la nuit et comme la clarté,
 Les parfums, les couleurs et les sons se répondent.

Il est des parfums frais comme des chairs d'enfants,
 Doux comme les hautbois, verts comme les prairies.
 - Et d'autres, corrompus, riches et triomphants.

Ayant l'expansion des choses infinies,
 Comme l'ambre, le musc, le benjoin et l'encens,
 Qui chantent les transports de l'esprit et des sens.

² "(...) hit a transcendensben, s ezzel együtt az a hit, hogy a jelenségek a túlvilág képei, s a különböző érzékletek egy közös rejtett világ jelei, rokonok egymással".

2.

Posljednju svoju "okultističnu" pripovijest "Sasvim neobični i čudnovati doživljaji ilustrisimusa Šišmanovića" Gjalski je napisao 31. svibnja 1927. u Gredicama. Pripovijest je bila objelodanjena u "književnom naučnom zborniku" *Hrvatsko kolo*, u 8. knjizi iste godine (Gjalski, 1927: 5-27). Gjalski već u naslovu pripovijesti označuje malu promjenu: karakter pripovijesti će biti drugačiji nego prijašnje njegove "okultistično-mističke pripovijetke". U ovom djelu umjesto *snova* prioritet dobivaju *doživljaji*, što naravno ne znači da pisac zanemaruje mističnu motivaciju priče. Čitamo li pažljivo tekst pripovijesti, konstatirat ćemo da riječ "doživljaj" u stvari i u ovom slučaju dobiva funkciju halucinacije. Ali da vidimo o čemu je riječ u pripovijesti i što znači piščevo obećanje u naslovu da će nam pripovijedati o "doživljajima" ilustrisimusa Šišmanovića?

Evo kratki sadržaj pripovijetke.

Svake subote sastaje se plemićko društvo "u starodrevnom dvoru Šarengrada" gopode Matilde Jelenovičke. Predmet njihovih razgovora je tema duhova i sablasti jer gospođa Matilda "(...) bijaše već trideset godina u žalosti za pokojnim mužem i za pokojnim sinom jedincem, pa je najvoljela da sluša iz onih strana, gdje je imala svoja dva nezaboravna pokojnika" (5). Iz tih sastanaka društva "(...) bi se bila mogla (...) sastaviti knjiga 'Tisuć i jedne noći' i 'sva puna priča i pripovijedanja iz 'drugog' svijeta". U vrijeme zbivanja radnje pripovijesti ova tradicija se malo promijenila. Stari znanac i prijatelj društva Pavao Šišmanović obećao im je pripovijedati povijest koju je on jednom "doživio", ali budući da on ne može "tako lako pripovijedati", napisat će *story* i napisano će im čitati. Poslije osam dana "kod njegovog stola u njegovoj biblioteci" on je društvu pročitao napisanu povijest.

Vraćajući se "s puškom na leđima iz udaljene šume", pod utjecajem noćne atmosfere krajolika i "prolazeći pokraj seoskog groblja" u njemu se budi spomen negdašnjeg venecijanskog doživljaja iz njegove mladosti, koji je proživio "na nabrežju Canala Grande". Slušajući glazbu sjedio je kod stola i jednom pristupi k njegovom "osamljenom stoliću" u vrtu "gospodin visokog rasta" sa svojom petnaest- ili šesnaestogodišnjom kćerkom koja je bila "vanredno lijepa", kao "Heba ili Dafne ili Psihe". "Bila je pravi tip južne rimske ljepotice". Kasnije su oni otišli i Šišmanović "također ostavio je svoje mjesto pak nenapadno za njima krenuo". Djevojka je to opazila i "vrlo često ogledavala unatrag", usrećivši ga sa "svojim divnim zadovoljnim pogledom i još slađim smiješkom na koralnim ustancima". Kad su stigli do svojih kuća, "kćerka je pred pragom zaostala, ogledala se" na Šišmanovića kojem se pričini "kano da daje malom svojom krasnom ručicom znak" da on pričekava. Za kratak se čas ona pokazala gore na balkonu i bacila je dolje "stručak cvijeća" i naslonila se na ogradu blakona, gledajući ravno k Šišmanoviću i "milim pridušenim glasom" zaželjela mu dobru noć i pozdravivši zamahom ružice ušla je u sobu. Šišmanović je još dugo ostao na istom mjestu i to ne uzalud, naime "ujedared se balkonska vrata malo rastvore, a među rastvorenim krilima" on spazio je nju "svu oblitu jasnom, sjajnom mjesecinom". Ona ga opet "pozdravila ručicom pak se žurno sakrila za zatvorena vrata". Poslije ovoga ugodnog prizora Šišmanović je uzalud tražio priliku da je opet vidi. "Ovdje – produži svoje pripovijedanje Šišmanović – usred hrvatskog Zagorja stala mi je pred dušu u potpunosti vjernosti i

živahnosti ona venecijanska mlada, nedužna noć, koje sam se u nizu mnogih godina češće sjećao, no *nikada s tolikom intenzivnošću i tolikom točnom. Gotovo svaki najsitniji detalj uskrasnio je u mom spominjanju.*" [Istaknuo I. L.]

Tu je Šišmanović prekinuo svoje pripovijedanje s željom da saopći svojim slušateljima da je on "u toj bajnoj tajanstvenoj noći", kad je išao kući "iz udaljene šume", bio "sasvim daleko od mà kakovih okultističkih misli ili predosjećaja". Ali sjećamo se da je početkom svojeg pripovijedanja spominjao kako se venecijanski doživljaj i uspomena prizivaju u njemu dok prolazi pokraj seoskog groblja. Dakle je indirektno ipak imalo ulogu u njegovoj svijesti sve ono što uopće izaziva u čovjeku tajanstvene mistične osjećaje. Daljnji dio Šišmanovićeva pripovijedanja objasniti će nam da prizivanje njegovih venecijanskih uspomena nije nezavisno od njegovih predosjećaja. Naime Šišmanović prolazeći "ispod humka" osjeća "silne štete što je u jesen po vinogradima i kukuruzama prave" jazavci, pa je zaželio da bi kojega ogledao i ustrijelio. Tim povodom se desio izvanredni slučaj. Poslije vlastitog pucanja neposredno kraj sebe, opazio je da preda njim stoji "sasvim gola mlada ženska pojava, kojoj su duge crne vlasi bile kano promoćene i posute gustim kapljicama vode" i viče "čas izrečen hrvatski, čas njemački, čas talijanski": "u pomoć – u pomoć! Spasite me!" Šišmanović ju je pratio "k potoku, što se uz livade vijugao". On je tamo odmah spazio "(...) kako se ondje u vrtlog jače riva i nabacuje voda, a po njoj se plivajući širi i giblje nekakva bijela tkanina, iz koje je visjela u visinu ispružena nježna ruka; ta se grčevito hvatala, držala slabe šibe ili grančice, što je visjela nad vodom od stare najdonje vrbe na obrežištu" (14-15). Šišmanović je u odijelu skočio u vodu i potegnuo iz vode "krasno djevojačko tijelo", i prihvatio se "odmah posla oko spasavanja i pomaganja". U međuvremenu se pokazao čovjek, njegov lugar Mika koji ga je obavijestio da je djevojka sigurno ona "stranjska gospođica što je nedavno došla u posjete gospodi Kalinovcu". Šišmanović ga je odmah poslao ka Kalinovcu da "priopći pametno, kakova nesreća se dogodila". Ujedno da kaže gospodinu ili gospođi da u ime njegove pošalju "kola po doktora, neka bi odmah – ali odmah došao!" Doktor je naskoro došao, on ju je pokušao oživjeti, ali uzalud. "Nije dugo potrajalo, da je [doktor] morao konstatirati smrt utopljenjem."

Šišmanović ju je naravno, dok su čekali doktora, i sam pokušao "privesti životu i svijesti". U međuvremenu navale na njega "čudnovati, čisto tajanstveni osjećaji i svakojake najfantastičnije misli". Gledajući nepomično tijelo njemu se pričinilo da je "mnogo slično onoj maloj krasnici" koju on "je bio prije toliko godina gledao u Veneciji" i o kojoj je "baš ove večeri toliko mislio, i tako je opet jasno pred dušom svojim vidio".

I nakon ove spoznaje slijedi Šišmanovićeva meditacija o tajnosti, odnosno mistične asocijacije: "Dašto ja sam taj mah tu nađenu sličnost pripisao tome upornom sjećanju, koje mi se napokon činilo sasvim nimalo razumljivim i nimalo napadnim ili čudnim u toj mjesečinom oblitoj noći, koja je lako izazvala spomen na sličnu noć u Veneciji – priča dalje Šišmanović – već tako produži: No pomisao na prikazu, koja me je ovamo dovela, rivaše me protiv volje u nekakvu uzbuđenost, u nekakav osjećaj, sličan onome, što ga čovjek ima, ako oko pomoli prolazi grobljem. I nije me stid priznati, da mi se niz leđa klizahu hladni trzaji i nekakva grozničavost. U zbilja pojavljenu prikazu morao sam vjerovati i tumačenje s pomoću halucinacije

najodlučnije odbijati. Tà nisam samo tek gledao i vidio, nego pače osjećao njezinu prisutnost. A ta sličnost i istovjetnost pojavljene prikaze s ovim ispruženim preda mnoom tijelom, to isto lice, ista kosa, sve, sve je uvjeralo, da je pojavljena prikaza i ova nesretnica jedna i ista osoba. Nisam bio onda još bogzna kako upućen u okultističku literaturu, ali sam znao za slične pojave, gdje su se pojedine osobe pojavljivale na dva različna mjesta." (17)

U vezi s ovim svojim slučajem sjetio se i "slučaja Götheova s njegovim prijateljem i toliko još drugih sličnih legenda, koje sve hoće da dokažu te se ljudska duša može odijeliti od tijela i samostalno se pojavljivati. Znao sam, – kaže Šišmanović – da branitelji besmrtnosti duše glavno sve ovakove slušatelje izrabljuju u korist svog uvjerenja. Mogao sam sebi sasvim predstaviti i pojimati događaj. U onom silnom strahu i užasnoj pogibli, kod utapljanja, duša se nesretnice odijelila od tijela i pošla tražiti pomoć, koju se nadala u meni naći." (17-18)

To je ta točka u radnji pripovijesti kad Šišmanović privoli vjerovanju da između dvije duše postoji nekakav transcendentalni kontakt koji je neovisan od tijela, tj. duša i poslije smrti ima svoj samostalan život. Ta mogućnost omogućila je duši talijanske krasotice da ona "u onom silnom strahu i užasnoj pogibli, kod utapljanja, duša se nesretnice odijelila od tijela i pošla tražiti pomoć, koji se nadala" naći u Šišmanoviću. S njegove strane to ne znači da on vjeruje bez uvjeta u seobu duša ili u istinitost spiritističkih seansa, ali će dvojiti o bezuvjetnim "rezultatima eksperimentalne znanosti". Ta njegova spoznaja svakako je prethodni moment njegovoga kasnijega venecijanskog priviđenja, kad će mu se pojaviti djevojka u njegovoj polurasvijetljenoj sobi kako bi saopćila dan svog sprovoda u Padovi.

Kad je lječnik konstatirao smrt, gospođa Mikačićka, rođakinja umrle djevojke, donijela je "čitav kup fotografija", među kojima je bila i slika venecijanske djevojke, i Šišmanović se tad uvjerio da je ona njegova "mala neznanka iz Venecije". I tada ga gotovo "potreslo neko mističko čuvstvo". Ono njegovo večerašnje "uporno sjećanje i spominjanje na onu nedužnu venecijansku noć" pričinilo mu se "sasvim misteriozno i fatalno" – konstatirao je Šišmanović i još je rekao da "svakako me je zaokupio i zahvatio sav veliki misterij, što ga nosi u sebi ljudska duša, ah – ne samo ljudska duša – već sav život na svim stranama" (20). Šišmanovića je i poslije često zahvaćao dojam tragičnog događaja, pače ga kojiput podilazila i "pomisao" da će mu se "kano 'duh' pojaviti". Zatim je u vremenu koje je prolazilo "gotovo rijetko kada napokon na cijeli slučaj mislio".

Ali povodom jednog njegovog ponovnog boravka u Veneciji Šišmanoviću se jedne večeri pojavila duša nesretnice. Događaj on sam tako pripovijeda slušateljima: "U rasvijetljenoj sobi još sam se malko prošetao i posmatrao uzroke mozaik-poda. I onda se istom spremio da legnem, smijući se još u sebi nekoj dosjetki dražesne Giuseppine.³ Ugasnem odmah svijetlo, ali ne mogoh nikako da usnem. Svakojake me misli salijetahu, napokon mi pače dođu na um svi razlozi, koji govore, da Newtonova hipoteza o gravitaciji nije istinita i nije moguća. Gubljah se čisto u mislima o pojmu prostora, prostornoj i vremenskoj konačnosti svemira i o prostornoj energetici. Bludio mi duh po tim trnovitim stazama, što ih prirodoslovci i astronomi u tom pogledu utreše. Kako se vidi dakle, bio sam posve daleko od kakovih okultnih

³ Ona je djevojka koja je stanovala kod susjedne obitelji.

spekulacija i nagađanja. Kod toga razmišljanja pogledam prema prozoru, gdje zaboravih spustiti zastor. Da se riješim svijetla, što je dolazio sa ulične svjetiljke, htjedoh da se dignem iz kreveta pa sam već nogom tražio papuču. U isti čas spazim u suprotnom kutu u bjelini zavito žensko čeljade, koje se oštro isticalo iz tmine, što je ondje gusto ležala. 'Ha – to je nekako iznenađenje iz kruga mojih najintimnijih znanica sa Mercerije ili sa Piazza Erbe!' – radosno rekoh u sebi i uzmem pogađati, koja bi to mogla biti, da li ljupka Elena ili krasna Giulietta? Usto sa smijehom u licu pitah se, kada i kako je mogla doći u sobu, koja bijaše zaključana, a ključ u mene? Dignem se naglo sa kreveta ne tražeći više papuču, pak onako bosonog stupim prema bijeloj pojavi. Odmah se uvjerih, da to nije ni Elena ni Giulietta. Bila je strojna, graciozna i sva nježna u svojim konturama, koje su se ipak ponešto kano gubile u toj tmuni. Kada sam sasvim do nje pristupio i mogao sasvim točno razabrati certe krasnoga, ovalnoga lišca i ugledati velike tamne oči, ja se gotovo trgnem i poskočim dva, tri koraka natrag, sav čisto zaprepašten i čisto preneražen. Pred sobom sam gledao i vidio lik nesretne male krasnice Zoë. Divno lišce, oblito nedoglednom žalosti, ipak je kano odsijevalo također još nekom zadovoljnom radosnom zrakom. – Što je to? – kliknem glasno hrvatski, da se taj čas sav u strahu uhvatim za glavu, nisam li duševno obolio, nije li to kakovo luđačko priviđenje? Prikaza se nešto makne i učini sitnim ručicama, kano da me hoće umiriti. A meni se pričinilo, da mi talijanski šapće, kako joj je teško i tužno za izgubljenim životom, što ga je morala ostaviti, a da nije ni u čemu još upoznala taj život. Ostao sam gotovo ukočen na istome mjestu stajati. Gotovo ni maknuo se nisam. Jednako sam buljio u tajinstvenu, neshvatljivu prikazu. I onda spazim, kako u žalosnom lišcu ona slaba, pojedinačno radosna zraka jače istruji. Blaženo podignutim krasnim krupnim očima k svodu došapne mi: Allora domani – Padova! Dakle sutra – Padova – ponovim uzrujano hrvatski njezine riječi, da se u čudu zapitam, što to sve znači?" (22-23)

Tu Gjalski ponavlja prizor iz pripovijesti "Ljubav lajtnanta Milića": djevojka je već davno umrla, pojavila se pred očima Šišmanovića, čak mu i "došapnula" ovu, za Šišmanovića tajinstvenu rečenicu: "Allora domani – Padova!" Vrijedno je obratiti pažnju na to kako je Gjalski konstruirao taj prizor pripovijesti. Šišmanović ide u krevet i ugasi svijetlo. Nikako ne može usnuti, dakle apsolutno je budan i salijetaju ga "svakojake misli", npr. pitanje "Newtonove hipoteze o gravitaciji", pojam "prostora" i "prostorna i vremenska konačnost svemira", "prostorna energetika" i "bludio" ga "dah po tim trnovitim stazama, što ih prirodoslovci i astronomi u tom pogledu utreše". Dakle on još nije spavao, nije se gubio u mislima o okultizmu ili mistici. I tada mu se pojavi sjena jedne žene koja kao da je bila živa: "u suprotnom kutu on spazi u bjelini zavito čeljade, koje se oštro isticalo iz tmine, što je ondje gusto ležala". U polumraku sobe Šišmanović misli na to da je ona jedna od njegovih "najintimnijih znanica sa Mercerije ili sa Piazza Erbe", ali "sa smijehom u licu pitao se, kada i kako je mogla doći u sobu", a ključ je u njega? Približavajući se on je mogao "sasvim točno razabrati crte krasnoga, ovalnoga lišca i ugledati velike tamne oči" i tada konstatira da je ona "nesretna mala krasnica Zoë".

Čitamo li pažljivije ove dijelove citiranog teksta, opazit ćemo da Šišmanovićeva "konstatacija" napreduje od *konkretnih percepcija* (papuču, prozor, zastor, ulične svjetiljke) i logičnih misli (o Newtonovoj hipotezi o gravitaciji, o pojmu prostora, o prostornoj energetici itd.) do *priviđenja* koje mu se čini kao stvarnost. On točno

razabire "crte krasnoga ovalnoga lišca", ugleda "velike tamne oči", čak i cijeli "lik" "nesretne male krasnice Zoë", štoviše on i čuje da ona "talijanski šapće". Doznajemo i to da mu ona šapće o tome "kako joj je teško i tužno za izgubljenim životom, što ga je morala ostaviti, a da nije ni u čemu još upoznala taj život", a na kraju kaže: "Allora domani – Padova!" I Šišmanović ponovi njezine riječi hrvatski, što je naravna, fizička reakcija čovjeka koji je budan.

Nakon "tajnovitog susreta" Šišmanović ide van kuće "tražiti" odgovor i da se malo umire njegovi živci. Svoju dilemu Šišmanović apostrofira ovakao: "Bio sam suviše jedan od onih nevjerovnih Tomaša, koji ne vjeruju u duhove i stoje s nesavladivom skepsom pred pitanjem neumrlosti duše. Ali moram priznati, da mi se ipak vrzlo po glavi neprestano i jednako pitanje: što znače riječi allora domani – Padova. Kako sam u to zapao?" (24)

Drugi dan je našao odgovor u novinama. "Javljalo se, da sutra dolazi prijepodnevnim vlakom iz Trsta lijes s ostancima nesretno poginule gospođice Zoë Buonomartini, poznate krasotice. Lijes će se odmah natovariti u vlak za Padovu, gdje se nalazi obiteljska grobnica, gdje će se obaviti sahrana."

Šlušatelji Šišmanovićeve povijesti kao spiritisti "(...) u svom fanatizmu upravo su klicali pak slavobitno odbijali svaku doumicu i sumnju u posmrtni svijet i život" (26). Ali sam pripovjedač, dakle Šišmanović prekine njihov razgovor i izlaže svoje, – možemo reći – i piščevo uvjerenje o tajnosti života i smrti, odnosno čovjekove duše prije i poslije smrti. Šišmanović počne meditativna izlaganja o tome moramo li prihvatiti u vezi s tim navode "eksperimentalno naravnoslovne znanosti ili imaju pravo vjernici koji prihvaćaju učenje o sudbini duše poslije smrti, tj. da griješna duša dospije u pakao a nekažnjena u nebo, gdje nju čeka blaženstvo". Aludira i na starobabilonski mit, "(...) po kojoj je svemogućem Bogu došla misao, da iz kaosa odijeli tminu i svjetlost, pa onda vodu i zemlju, pa onda stvara sve živo, da napokon iz blata sadjela svoj portret, da ga nadahne svojim božanskim dahom te mu tako podijeli besmrtnu dušu" (26). I tu, nakon spekulativnog razmišljanja on postavlja i pitanje: "I napokon nije li taj mit možda bliži istini nego li sva filozofija, koja se oslanja na rezultate eksperimentalne znanosti?" (26-27) Njegov zaključak je skeptičan: "Ništa – ništa ne znamo" – kaže on – dodavši da tako ni on ne zna da li mu "se uistinu prikazala krasna nesretnica Zoë ili je to bila snaga" njegove duše, "koja je tim načinom dolazila do gledanja događaja oko" njega.

Posljednja rečenica Šišmanovića je s jedne strane odbijanje "fantastičnosti spiritista" i "bahate sigurnosti umišljenih znanstvenjaka", a s druge – to on direktno ne izjavljuje – on prihvaća kršćansko učenje o "sudbini" duše. Ta rečenica zvuči ovako: "Ignorabimus – semper ignorabimus! – pa stoga ne zapadajmo ni u fanatičnost spiritista, a niti u bahatu sigurnost umišljenih znanstvenjaka!" (27) Njegova kršćanska angažiranost nalazi se u aluziji onih rečenica u kojima govori o starobabilonskoj priči koja je "možda bliže istini nego li sva filozofija", odnosno rezultati svih eksperimentalnih znanosti.

Na kraju ove interpretacije vrijedi baciti pogled na pripovijest u kontekstu gore analiziranih okultističko-mističkih pripovijesti.

Dok u pripovijesti "San doktora Mišića determinantnu" ulogu dobivaju snovi, koji u mnogome determiniraju i fabuliranje drugog djela, čak i imaju važnu funkciju i u kompoziciji, dotle povijest Šišmanovićevih doživljaja karakterizira odmjerenom gradnjom radnje, koja radnja sadrži manje mističnih elemenata; u njoj dominiraju određeni slojevi okultizma i misticizma, a završetak pripovijesti pokazuje približavanje kršćanskom svjetonazoru. Čini se da je istodobno Gjalski tu zanemario modernizam i bližio se realizmu. Usporedivši priču Šišmanovića i povijest ljubavi lajtnanta Milića, možemo konstatirati prije svega sličnost priviđenja u okviru kojega se pojavljuju slike krasotice koje su bile predmet ljubavi obojice muškaraca. Ali među njima ima i razlika. Dok je lajtnant Milić ispovjednik kršćanstva, dotle se Šišmanović samo približava kršćanskoj vjeri.

Želimo li sumirati značenje u razvoju hrvatske proze kraja 19. stoljeća, odnosno hrvatskog *fin de siècle*, Gjalskijevih mističko-okultističnih pripovijesti, moramo reći da je poslije recepcije proznog impresionizma tim svojim "okultistično-mističkim" pripovijestima stvarao i hrvatsku simbolističku (ili presimbolističku) prozu "uoči Moderne" u Hrvatskoj. Pripovijesti "San doktora Mišića", "Ljubav lajtnanta Milića", pa i "Mors", "Notturmo", "Kobne slutnje" reprezentiraju hrvatsku simbolističku prozu na europskom nivou.

LITERATURA

János Barta, "Khiméra asszony serege. Adalékok Ady képzet- és szókincséhez" ["Vojska gospođe Kimera. Prilozi k jezičnom i predodžbenom blagu Adyja"], in: Barta, János: *Klasszikusok nyomában. Esztétikai és irodalmi tanulmányok* [Tragovima klasika. Estetske i književne studije], Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976.

Ksaver Šandor Gjalski, *Ljubav lajtnanta Milića i druge pripovijetke*, Matica hrvatska, Zagreb, 1923.

Ksaver Šandor Gjalski, "Sasvim neobični i čudnovati doživljaji ilustrisimusa Šišmanovića", u: *Hrvatsko kolo. Književno-naučni zbornik*, uredili B. Livadić i F. Jelašić, Matica hrvatska, Zagreb, 1927.

Aladár Komlós, *A szimbolizmus* [Simbolizam]. A bevezető tanulmányt írta, a szövegeket válogatta Komlós Aladár, Gondolat, Budapest, 1965.

G. Lanson, *Histoire de la littérature Française, remaniée et complétée pour la période 1850-1950 par Paul Tuffrau*, Librairie Hachette, Paris, 1960.

Miroslav Šicel, *Gjalski*, Globus, Zagreb, 1984.

MYSTIZISMUS UND SYMBOLISMUS IN DEN ERZÄHLUNGEN
"LJUBAV LAJTNANTA MILIĆA" UND "ŠASVIM NEOBIČNI I ČUDNOVATI
DOŽIVLJAJI ILUSTRISIMUSA ŠIŠMANOVIĆA" VON GJALSKI

ZUSAMMENFASSUNG

In den Erzählungen von Ksaver Šandor Gjalski erscheinen bereits am Ende des 19. Jahrhunderts die okkultistisch-mystischen Themen ("San doktora Mišića", "Mors", "Notturmo", "Kobne slutnje"). Im 20. Jahrhundert wendet sich der kroatische Schriftsteller erneut den okkultistisch-mystischen Themen zu. 1915 erscheint das Werk "Ljubav lajtnanta Milića", 1927 schrieb er seine letzte, zu dieser Gruppe gehörende Erzählung mit dem Titel "Šasvim neobični i čudnovati doživljaji ilustrisimusa Šišmanovića". Nach der Analyse der Struktur der ersten Erzählung kann festgestellt werden, dass Gjalski, in Anlehnung an die Schopenhauersche und Hartmannsche Philosophie, eine der wichtigsten Eigentümlichkeiten des Symbolismus - *die Korrespondenz* - in die kroatische Prosa integrierte. Šišmanović, der Protagonist der zweiten Erzählung, meditiert über die Gravitationshypothese Newtons, über den Begriff des "Raumes", über die "räumliche und zeitliche Begrenzung des Weltalls" sowie über die "räumliche Energetik" und unter dem Einfluss einer nächtlichen Halluzination und Vision akzeptiert er die christliche Lehre über das "Schicksal" der Seele. Gjalski hat mit diesen Erzählungen eine echte symbolistische, ja sogar präsymbolistische Prosa in der kroatischen Literatur geschaffen.

SCHLÜSSELWÖRTER: *Okkultismus, Mystizismus, Traum, Vision, Korrespondenz, Symbolismus.*